

Лит.: 1. Копиленко Н. Б. Українська преса як провідний засіб впливу на суспільну думку щодо шкільництва та поширення грамотності // Нариси історії українського шкільництва. — К., 1996; 2. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX—поч. XX ст.). — Львів, 2002.

Н. Б. Антонець

СВІТОГЛЯД — система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації. С. — це далеко не всі погляди і уявлення про навколишній світ, а лише їх граничне узагальнення.

Розрізняють поняття «С.» «загальна наук. картина світу», «світovidчуття», «світосприймання», «світоспоглядання», «світорозуміння». Між всіма цими поняттями існує тісний зв'язок і єдність. Нерідко вони вживаються як синоніми. Разом з тим між цими поняттями є різниці. Загальна наук. картина світу — це синтез знань людей про природу і соціальну реальність. Сукупність природничих наук утворює природничо-наук. картину світу, а соціальних — соціально-істор. картину дійсності. Створення загальної наук. картини світу — завдання всіх галузей знання.

Людина утверджує себе в предметному світі не лише за допомогою мислення, але й за допомогою всіх своїх пізнавальних здібностей. Цілісне усвідомлення і переживання реальності, яка впливає на людину у формі відчуттів, сприймань, уявлень і емоцій, утворюють світovidчуття, світосприймання і світоспоглядання. Світорозуміння — сукупність певних знань про світ є лише понятійним, інтелектуальним аспектом С. На основі таких знань і уявлень виникли, формувались і розвивались традиції у всіх сферах людської діяльності.

До С. входить також і світосприймання, яке виражене в певних ідеалах, моделях і образах реальності, що формуються в практичному житті, мистецтві, літературі, науці, релігії.

Будучи відображенням світу і ціннісним ставленням до нього, С. відіграє і певну регулятивнотворчу роль, виступаючи як методологія побудови загальної наук. картини світу. Жодна конкретна наука сама по собі не є методологією, хоча кожна з них з необхідністю містить у собі світоглядне начало.

Поняття С. співвідноситься з поняттям «ідеологія», але вони не збігаються за своїм змістом; С. ширший за ідеологію. Ідеологія охоплює лише ту частину С., яка орієнтована на соціальні явища і класові відносини. С. же в цілому належить до всієї об'єктивної дійсності і до людини.

С. насичений завжди почуттєвими відносинами. Це може бути відчуття гармонії зі світом або

розладу з ним, задоволення або незадоволення реальністю. Найважливішою оцінкою С. є ступінь його істинності. Однак С. можна оцінювати і з точки зору його систематичності, широти охоплення соціальної практики, глибини і всебічності осмислення життя, а також з точки зору ефективності розв'язання проблем конкретної людини. При цьому можуть виникнути суперечності між різними ціннісними характеристиками.

Існують три основні типи С. — життєвий (шоденний), філос. і релігійний. Усі ці типи С. виявляють певну єдність, охоплюючи певне коло питань, напр. як дух співвідноситься з матерією, що таке людина і яке її місце у всезагальному взаємозв'язку явищ світу, як людина пізнає дійсність, що таке добро і зло, за якими законами розвивається людське суспільство. Гносеологічна структура С. утворюється в результаті узагальнення природничо-наук., соціально-істор., технічних і філос. знань.

С. — це не лише зміст, а й спосіб усвідомлення дійсності, а також принципи життя, які визначають характер діяльності. Найважливіший компонент С. становлять ідеали як вирішальні життєві цілі. Характер уявлень про світ сприяє постановці певних цілей, з узагальнення яких утворюється загальний життєвий план, формуються ідеали, які надають світогляду життєвої сили. Зміст свідомості перетворюється на С. тоді, коли вона набуває характеру переконань, повної і непохитної впевненості людини в правоті своїх ідей. С. має величезний практичний життєвий смисл. Він впливає на норми поведінки, на ставлення людини до праці, до ін. людей, на характер життєвих прагнень, на її побут, смаки й інтереси. Це свого роду духовна призма, через яку сприймається і переживається все навколишнє. Ідейна переконаність допомагає людині у хвилину смертельної небезпеки подолати інстинкт самозбереження, жертвувати життям і здійснювати подвиг в ім'я певних ідеалів.

С. не завжди пов'язаний з переконаннями. У кожної людини її світоглядні погляди складаються в результаті тривалої, складної, часто болючої інтелектуальної роботи. Такі погляди стають фундаментом її духовної культури, суттю її «Я», визначають життєві позиції, її совість.

С. окремої особистості, соціальної групи, певного суспільства або епохи, хоча і виявляються взаємно зв'язаними, істотно відрізняються один від одного як за особливостями процесу їх формування, так і за своїм змістом. С. може формуватися стихійно, на основі життєвого досвіду або в результаті взаємодії різних світоглядних установок або усвідомлено за допомогою теор. опрацювання фундаментальних ідей, ідеалів, принципів.

С. людини нерідко базується на її безпосередньому життєвому досвіді. На різних етапах роз

виту культури можливості одержання інформації, звичайно, різні, але існує повсякденне життя, буденна свідомість, в рамках яких може формуватися С. Такий С. завжди характеризується недостатньою систематичністю, еkleктичністю. Він містить в собі фрагменти розрізаних, недостатньо обґрунтованих знань, елементи філософії і методології. С. такого роду існує в суспільстві як багатоваріантний, він істотно залежить від змін, які відбуваються в громадській свідомості, від чуток, від рівня культури суб'єкта, його соціального положення. Він може бути як релігійним, так і безрелігійним. Його зміст істотно змінюється в залежності від умов життя людини.

Становлення С. проходить ряд етапів у розвитку людини. По-перше, процес систематизації знань, одержаних людиною в результаті навчання і життєвого досвіду. По-друге, ступінь досягнутої психол., соціальної, моральної, духовної зрілості. По-третє — показники реалізації основної життєвої мети, яку людина ставить перед собою. Процес формування С. продовжується все життя, причому С. — продукт не лише виховання як цілеспрямованої діяльності суспільства та його соціальних інструментів, а й результат впливу навколишнього середовища, діяльності особистості з самовиховання.

Надзвичайно сильним засобом впливу на С. людини є виховання. Воно здійснюється диференційовано. Викликано це тим, що світорозуміння, світосприймання, світоспоглядання не можуть бути однаковиими у людей різного віку, професії, темпераменту, соціальних груп і класів, прошарків суспільства.

У суспільстві з давніх часів існувало свідоме прагнення виробити цілісний і обґрунтований світогляд, в рамках якого була б осмислена вся історія людства, його пізнавальна і перетворююча діяльність, його культура і моральні орієнтири. Свідоме прагнення виробити такого роду С. проявляють різні соціальні групи людей, політ. партії, які бачать в ньому основу не лише духовного єднання, а й програми конкретних дій з перетворення суспільства.

У будь-якому суспільстві є багато різноманітних доктрин, які по-різному осмислюють сучасну культуру, всю історію людства і його майбутнє. Кожна людина вільна у виборі С., однак вона не може бути вільною від соціальних відносин. У демократичному суспільстві питання про С. кожної людини є її особистою справою, без будь-яких обмежень.

У С. людини завжди проявляються риси відповідного часу, які визначають загальні життєві орієнтації людей, їх стиль мислення, уявлення про реальність.

Сучасні уявлення про світ склалися, по суті справи, повністю на основі досягнень науки

XX ст.: теорії відносності, квантової механіки, космології, синергетики, біофізики тощо. Однак на фоні колосальних змін XX ст. виявилось століттям ескалації насильства, двох світових воєн, ознаменувалося величезною кількістю соціальних конфліктів, протистоянням народів, різким зростанням міжнародного тероризму. Широке застосування науки і техніки показало, що вони здатні повернутися проти людини.

Нині у світі існує велика різноманітність філософ. побудов і течій. Однак небагато з них претендують на вироблення цілісного С. Все популярнішим стає погляд, що у зв'язку з величезними масштабами і різноманіттям сучасних наук, знань і їх швидким приростом цілісний С. взагалі не можна виробити. Але саме для нашого часу характерним є визнання цінностей демократії і прав людини, її економічної і політ. свободи, свободи совісті і вибору С. Всі усвідомлюють величезне значення науки не лише для практичної діяльності суспільства, а й для його духовного життя. Релігія сьогодні повною мірою визнає високе призначення наук, знання і прагне вступити з ним в союз. Дедалі зростає цінність освіти. Однією з найважливіших характеристик духовної культури стало усвідомлення цілісності сучасного світу.

Одночасно висока оцінка науки дивовижним чином поєднується зі значним поширенням марновірств і сучасних міфів, нерідко прикритих наук. вбранням. Наших сучасників хвилює зростання духовної апатії і морального нігілізму. Більшість людей на планеті охоплено тривогою за майбутнє. Це почуття викликається передусім глобальними проблемами сучасності: енергетичною, економічною і екологічною кризами. Як вижити людству і як зменшити соціальну несправедливість у стосунках між людьми і народами? Виробити орієнтири для самостійних дій у складному і суперечливому світі — головне завдання формування світогляду.

Лит.: 1. Арцишевський Р. А. Мировоззрение: сущность, специфика, развитие. — Львов, 1986; 2. Огурцов Н. Г. Дидактические основы формирования мировоззрения старшеклассников. — Минск, 1979; 3. Кукушкина Е. И., Логунова Л. Б. Мировоззрение, познание, практика. — М., 1989.

С. У. Гончаренко

СВІТОГЛЯДНА КУЛЬТУРА ФАХІВЦЯ — специфічна здатність людини сприймати і перетворювати свою природну й соціальну здатність на необхідну для неї форму, адекватну соціальному характеру суспільної діяльності. С. к. ф. виступає специфічним способом духовно-практичного самовизначення саме суспільної форми діяльності. Суть С. к. ф. полягає в тому, що вона відображає безпосередню єдність людини і суспільної форми практики. При цьому ступінь адекватності індивід. життєздатності її суспільному характеру